

cia) o el mateix sobirà (*lo senyor rey en Pere*), així com el de *mossén* o *mossènyer* per a persones d'un cert relleu, no cavallers. Finalment, constitueix un penós error afirmar la compatibilitat de la condició jurídica de cavaller i la de canonge, a l'Edat Mitjana i a la Corona d'Aragó, per ser dignitats que pertanyien a dos estaments perfectament delimitats, de manera que l'ingrés d'un cavaller en l'Església el feia eixir de la condició anterior (els Furs valencians veden als clergues d'ocupar càrrecs públics). Afegim que, pel mateix motiu, no és històricament gens cert que «els beneficis eclesiàstics eren una manera de pagar els serveis prestats a la corona, fins adobar a cavaller»; és veritat que els reis pressionaven sovint a fi d'obtenir canonicats, abadies o bisbats per a *persones eclesiàstiques* pròximes, demanda que no sempre els papes atenien, però aquesta situació no pot comparar-se a l'escandalosa pràctica suposada per l'autor.

Jaume Torró i Agustín Rubio han aportat propostes veritablement enriquidores per a un període desconegut de la vida del nostre Martorell. Tanmateix, atés que es contradiuen, caldrà depurar-les documentalment. Així ho esperem, i sabem que el debat ja ha produït nous avenços, que no són d'aquest lloc. Serà, sens dubte, un altre dels fruits que deurem al Congrés.

MATEU RODRIGO LIZONDO
Universitat de València

Robert Archer, *La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval*. Trad. Marion Coderch Barrios. Institució Alfons el Magnànim / Diputació de València, València, 2011.

En el tractat *Triunfo de las donas* (1439-1441) de Rodríguez del Padrón l'*auctor* classifica com a «cuestión odiosa» el debat sobre quin era el valor de les dones envers els homes. Robert Archer segueix aquesta idea expressada per l'autor galleg per intentar esbrinar, per una banda, com es conceptualitzava i es definia la dona des d'un punt de vista teòric als textos medievals i, per altra, establir quins eren els termes d'allò que s'ha anomenat el «debat sobre les dones».

El llibre aquí ressenyat és una molt ben editada traducció al castellà de l'obra d'Archer *The Problem of Woman in Late-Medieval Hispanic Literature*, que fou publicada per Tamesis l'any 2005. Per tant, l'excel·lent tasca de la traductora Marion Coderch

posa finalment a l'abast dels lectors peninsulars no anglòfons un estudi que ja fa anys que és un punt de referència obligada per a altres hispanistes. Al mateix temps, tal com apunta el mateix Archer, aquest complementa un treball previ seu, *Misoginia y defensa de las mujeres: Una antología de textos medievales* (2001). Amb la publicació d'aquestes dues obres Robert Archer sens dubte s'erigeix en una de les autoritats a tenir en compte pel que fa al tema de la construcció i representació textual del concepte de «dona» durant els segles XIV i XV a la península Ibèrica.

La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval està dividit en una introducció i sis capítols. En l'assaig introductor, Archer assenyalava l'ambigüitat i incertesa que envoltava qualsevol intent de definició de què era o com era la dona medieval, tant per part dels escriptors com per part dels lectors. Archer elabora un seguit de formulacions que incidiran en l'anàlisi posterior i que seran discutides a bastament en cada un dels capítols del llibre. Primerament, manifesta, basant-se en l'evidència documental, la fal·làcia d'un concepte monolític de «dona» i insisteix en la varietat de representacions de les dones en tots tipus de textos medievals. En segon lloc, estableix que el discurs misogin que sovint creiem tan prevalent en l'època era, de fet, intrínsecament contradictori i que els textos en defensa de les dones sorgeixen, precisament, com a resposta a aquesta palesa debilitat de la dialèctica misògina. Finalment, Archer també proposa que, tot i que la composició del textos aquí examinats semblava respondre a un desig de resoldre la qüestió de què és la dona, és evident que els propòsits que realment menaven els autors —tant misògins com antimisògins— a escriure eren ben sovint polítics, religiosos o didàctics i no de caire científic o epistemològic.

Per tal de demostrar o aprofundir en l'estudi d'aquestes hipòtesis, Archer portarà a terme una minuciosa lectura crítica, no només de textos canònics o freqüentment divulgats i llegits en la nostra època, com ara l'*Spill* de Jaume Roig o l'*Arcipreste de Talavera o Corbacho* d'Alfonso Martínez de Toledo, sinó també de molts altres textos i autors que són ara poc coneguts o llegits com, per exemple, Martín de Córdoba, García de Castrojeriz, Álvaro de Luna, Vicenç Ferrer o Pere Torroella, entre altres.

El capítol I, «Nociones de la mujer en la literatura didáctica hispánica», està dedicat a l'estudi de manuals didàctics: el *Libre de les dones* de Francesc Eiximenis (1392), *Jardín de nobles doncellas* de Martín de Córdoba (1468), *Castigos y doctrina que un sabio daba a sus hijas*, *Conseyll de bones dotrines* i *De institutione feminae christianae* de Joan Lluís Vives (1522-1523). Mitjançant una lectura acurada d'aquests tractats, Archer pot concloure que si bé aquests textos glossen i refonen sovint els *topoi* heretats

del discurs misogin escolàstic, sovint també s'allunyen d'aquestes tradicions eludint afirmacions polèmiques com, per exemple, la coneguda idea aristotèlica que declara que la dona és un home imperfecte.

El segon capítol, «Sexo mudable, voces vacilantes: El *Arcipreste de Talavera*», comença amb una revisió crítica de les propostes teòriques de Jacob Ornstein, que portarà Archer a afirmar que a Espanya no es produí, de fet, el tan discutit debat sobre les dones. Archer proposa així una relectura de l'obra de Martínez de Toledo que desestima la consideració d'aquest text com un «maldezir de mugeres» i suggereix que el llibre de Martínez de Toledo, «merece ser leído en su contexto, es decir, como una obra terminada en 1438, mucho antes de que se escribiera cualquiera de los textos junto a los que ha sido etiquetado de obra 'misógina' dentro del supuesto 'debate'» (p. 92). Archer postula que serà metodològicament més productiu estudiar aquesta obra en diàleg amb obres que la precedeixen i no en comparació a aquelles que sorgeixen amb posterioritat. I sempre tenint en compte el problema recurrent que es detecta en tots els textos comentats: la inestabilitat del concepte de «dona».

«Entre risas: *Lo somni y el Spill*» és el títol del capítol 3, en el qual Archer endega una lectura minuciosa d'aquestes dues obres catalanes, contrastant l'ús que el seus respectius autors hi fan de l'humor. Segons Archer, Metge i Roig són perfectament conscients d'una dificultat inherent del discurs misogin: la propensió a la riallada causada per les exageracions en el retrat satíric dels atributs de les dones. Per evitar que el missatge moralista no es perdi entre les rialles del lector, els dos autors esmentats empenen dues estratègies diverses però igualment efectives: Metge inclou aquesta rialla a la narració mateixa al sí del debat entre Tirèsies i Bernat, però aconsegueix subvertir-la fent que Bernat reconegui tàcitament la legitimitat de les objeccions de Tirèsies al final de *Lo somni*. I Jaume Roig descabdella una hilarant i llarga història dels fracassos del narrador, estructurant-la de manera que el lector vegi que cal un llarg procés d'aprenentatge per a finalment assolir una comprensió dels efectes negatius que les dones causen als homes.

El capítol quart està dedicat a la munió de textos apareguts al segle XV a la península Ibèrica i considerats de «defensa de las mujeres»: la traducció castellana dels *Dotze treballs d'Hèrcules* d'Enric de Villena, *Cinco libros de Séneca* d'Alonso de Cartagena, part del *Tirant lo Blanc* de Martorell però, en especial, aquelles obres creades a l'entorn cortesà del rei Juan II de Castilla: *Triunfo de las donas* de Juan Rodríguez del Padrón, *Tratado en defensa de las virtuosas mujeres* de Diego de Valera i *Libro de*

las virtuosas e claras mugeres d'Álvaro de Luna. A través d'un ambiciós repàs d'aquests textos i basant-se, en part, en els plantejaments de Julian Weiss, Archer postula que aquesta eclosió inusitada de tantes obres titllades de «defensas de las mujeres» al segle xv respon a una estratègia dels intel·lectuals laics destinada a usurpar o, com a mínim, compartir, l'espai de la producció cultural, monopolitzada fins a aquell moment per l'estament clerical. Com Archer afirma, «los textos de defensa se pueden considerar, al menos en la Castilla de 1440, una reclamación colectiva de una forma de poder» (p. 190) per part de la noblesa il·lustrada i els «letrados».

El capítol 5 reproduceix, en part, dos articles sobre el *Maldezir de mugeres* de Pere Torroella que Archer ja havia publicat. L'estudiós hi compila una llista exhaustiva de les possibles fonts del poema de Torroella, parant especial atenció al discurs misogin que es pot trobar a la lírica dels trobadors (*mala canso, mala cobla, maudit*) i que tan productivament adoptaren els poetes catalans durant el segle XIV i XV (Bernat de Palol, Pere de Queralt, Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi, Roís de Corella...). Archer també insisteix en l'immens impacte que aquests versos de Torroella tingueren en l'àmbit literari i cultural peninsular. Al capítol 6, «El legado del *Maldezir de mugeres*», Archer reflexiona precisament sobre l'abast de la influència d'aquest text entre els lectors i autors posteriors, particularment en els poetes dels *Cancioneros* (Gómez Manrique, Urrea, Valdelomar, Suero de Ribera, Mexía, Urriés, Montoro...), en l'autor anònim de *Triste deleytación* i en els narradors del gènere «sentimental» Juan de Flores i Luis de Lucena.

Robert Archer conclou el seu erudit i exhaustiu estudi reiterant les hipòtesis que havia formulat en iniciar l'obra. Ara bé, en acabar la lectura el lector té la impressió que no totes les hipòtesis han estat convincentment demostrades. Per una banda, Archer sembla voler «defensar» tots aquest autors. El crític indica i reitera sovint que alguns d'aquests textos no són vertaderament tan misògins com s'ha afirmat fins ara i, en general, estableix que no hi ha tanta diferència entre els textos dits «misògins» i els textos «de defensa». Però la conclusió a què sembla arribar Archer amb aquesta argumentació és que no hi havia un discurs purament misogin. ¿Com s'explicaria, doncs, que precisament aquest increment espectacular de textos que es caracteritzen per la ferocitat del seu discurs contra les dones coincideix exactament amb el moment sociohistòric en el qual les dones són gradualment marginades de totes les esferes d'influència en la societat? Archer no ofereix una interpretació satisfactòria d'aquesta constatació.

Una altra objecció té a veure amb l'afirmació d'Archer sobre la manca d'un vertader debat sobre les dones. Archer declara: «Lo que sorprende es que a pesar de esta evidencia de intertextualidad entre las obras, hay pocos casos de imitación o préstamo. El examen que hemos realizado revela que son todas muy diferentes y que hay poco diálogo entre una y otra. Por ello, no se puede hablar de un “debate” hispánico directo o indirecto sobre las mujeres, a diferencia del que se produjo en Francia» (pp. 305-306). Crec que aquesta manifesta intertextualitat entre les obres tan acuradament revelada per Archer ja és, de fet, evidència no tan sols d'un debat textual i retòric sinó també d'un concomitant debat sociocultural, molt sovint estimulat per dones lectores, el qual explicaria, entre altres raons, el perquè de la sobtada eclosió d'aquest tipus de textos durant tot el segle xv. Malgrat que Archer resta importància a la intervenció de les dones en aquest debat (menystenint, amb certa raó, per exemple, les aportacions de Matulka, Farinelli i Cortijo Ocaña, entre altres, sobre el paper de la reina Maria de Castella com a instigadora dels textos de defensa), crec que caldria examinar amb més minuciositat el paper de les lectores femenines en el desenvolupament no només del debat sobre les dones sinó de la literatura que formalitza textualment aquest debat durant el segle xv. Al cap i a la fi, es tracta d'un fenomen circular de retroalimentació. Precisament a causa que els textos misògins són cada vegada més virulents i cerquen d'empènyer les dones cap als marges de la societat, aquelles es senten obligades a reaccionar contra aquest discurs i ho fan mitjançant la participació i potser, fins i tot, la creació d'un debat. I algunes d'elles fins i tot reaccionen amb l'escriptura (Teresa de Cartagena, Isabel de Villena).

Aquestes possibles mancances no resten, nogensmenys, mèrit a l'estudi en la seva integritat. El llibre de Robert Archer representa una gran fita en els estudis del discurs sobre les dones durant l'època medieval, especialment perquè demostra els problemes que s'escauen en intentar una definició del que és la dona i la inconsistència del discurs contra les dones, feta palesa fins i tot pels autors més virulentament misògins. El coneixement erudit de les fonts, l'anàlisi detallada del discurs i la lectura curiosa de passatges de tan diversos autors ofereixen al lector de *La cuestión odiosa: La mujer en la literatura hispánica tardomedieval* un instrument incomparable per a aprofundir en la cultura literària dels regnes de Castella i Aragó durant la tardana època medieval.

MONTSERRAT PIERA
Temple University